

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій

ТОМАШЕВСЬКИЙ Руслан Валентинович

**Роль батьківського сценарію у формуванні
життєвих перспектив особистості у віці пізньої
юності/The role of the parental script in the
formation of life prospects of the individual in late
adolescence**

ТЕРНОПІЛЬ - 2024

АНОТАЦІЯ

Томашевський Руслан Валентинович. «Роль батьків та родового сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності» – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 – «Психологія» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

У кваліфікаційній роботі з теоретико-методологічних позицій обґрунтовано категорію життєвої перспективи особистості, здійснено аналіз її формування й трансформації у процесі дорослішання та у контексті вікового періоду пізньої юності; досліджено кореляцію між рівнем сили впливу батьків у формуванні життєвих перспектив у пізньому юнацькому віці та рівнем загальної осмисленості життя; з’ясовано наявність можливих проявів родового сценарію у загальній картині життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності.

ABSTRACTS.

Tomashevskiy Ruslan Valentynovich. “The role of parents and family scenario in the formation of life prospects of a person in late adolescence” - Manuscript.

Research for the degree of master's degree in specialty 053 - “Psychology” - West Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The qualification work substantiates the category of life prospects of an individual from theoretical and methodological positions, analyzes its formation and transformation in the process of growing up and in the context of the age period of late adolescence; investigates the correlation between the level of influence of parents in shaping life prospects in late adolescence and the level of overall meaningfulness of life; finds out the presence of possible manifestations of the generic scenario in the overall picture of life prospects of an individual in late adolescence.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ОСОБИСТОСТІ	7
1.1. Історичні аспекти дослідження та теоретичний аналіз категорії життєвої перспективи особистості в психології	7
1.2. Особливості розвитку життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності	13
РОЗДІЛ 2. БАТЬКИ ТА РОДИНА ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	20
2.1. Молодь як носій родинних цінностей.....	20
2.2. Роль батьків та родинного сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності	27
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАТЬКІВСЬКОГО СЦЕНАРІЮ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ У ВІЦІ ПІЗНЬОЇ ЮНОСТІ	36
3.1. Організація та методологічні аспекти дослідження	36
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	39
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі перенасичення інформацією та постійних змін дедалі частіше фігурує тема психічного здоров'я дітей та молоді. Сучасні виклики у сферах психології, психотерапії, психіатрії, соціальних наук та наук про здоров'я потребують нових досліджень для більшого розуміння механізмів розвитку та причин погіршення психоемоційного стану юнаків та молоді. Саме тому одними із найважливіших проблематик, що ставить перед собою Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) є дослідження та збереження ментального здоров'я молодих людей.

Таким чином, тема життєвих перспектив та їх особливостей є не менш важливою сферою досліджень у психології юності, оскільки саме на її ґрунті можуть виникати погіршення загального психологічного стану, поява різного роду психічних розладів та навіть психосоматичних синдромів. У нашому дослідженні ми зосередились на віці юності, оскільки цей вік є ключовим у формуванні життєвих перспектив та багатьох понять сфери майбутнього особистості. Також найчастіше проблемні ситуації виникають у взаємодії юнаків з батьками та родиною.

Беручи до уваги усі ці фактори, можна визначити рівень актуальності проблеми ролі батьків та родового сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності як високий, що із недостатньою вивченістю спонукало нас до вибору теми дослідження.

Об'єкт дослідження – життєва перспектива особистості у пізньому юнацькому віці.

Предмет дослідження – роль батьків та родового сценарію як фактор формування життєвої перспективи особистості у віці пізньої юності

Мета дослідження – виявити особливості ролі батьків та родового сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості у пізньому юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження: рівень сили впливу батьків на формування життєвих

перспектив особистості корелює із загальною осмисленістю життя; взаємодія юнаків у віці пізньої юності з батьками щодо їхніх життєвих перспектив умовно поділяється на три основні її варіанти:

- 1 варіант: юнак повністю і безконфліктно погоджується із баченням батьків його життєвої перспективи;
- 2 варіант: юнак проявляє бунтарські настрої щодо батьків у баченні власної життєвої перспективи, простежується навмисне, часто демонстративне заперечення;
- 3 варіант: юнак прислухається до порад та бачення батьків, проте приймає рішення самостійно та відповідно до власних переконань та інтересів.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати історичний аспект вивчення категорії життєвої перспективи особистості у психології та здійснити її теоретичний аналіз;
2. здійснити аналіз розвитку життєвої перспективи особистості у процесі дорослішання та у контексті вікового періоду пізньої юності;
3. дослідити кореляцію між рівнем сили впливу батьків у формуванні життєвих перспектив у пізньому юнацькому віці та рівнем загальної осмисленості життя;
4. дослідити способи взаємодії батьків та юнаків у віці пізньої юності щодо бачення їхніх життєвих перспектив;
5. з'ясувати наявність можливих проявів родового сценарію у загальній картині життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності.

Методи емпіричного дослідження: аналіз наукових досліджень, метод глибинного напівструктурованого інтерв'ю, яке використовувалося для дослідження основних особливостей ролі батьків у формуванні життєвої перспективи особистості; психодіагностична методика сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) для вивчення рівня загальної осмисленості життя.

Дослідження проводилося в он-лайн форматі за спеціально розробленою

Googl формою. Супровід роботи проводили фахівці Навчально-наукового центру соціально-психологічної підтримки та резильєнтності ЗУНУ. Загальна кількість вибірки склала 28 юнаків-студентів українських ЗВО віком 20-22 роки, з них 14 хлопців та 14 дівчат.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні кореляції між рівнем сили впливу батьків у формуванні життєвих перспектив у пізньому юнацькому віці та рівнем загальної осмисленості життя юнака; у виокремленні основних варіантів взаємодії юнака із батьками щодо бачення його життєвої перспективи.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані при розробці психологічних рекомендацій для сімейного консультування та для вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї. Результати дослідження можуть використовуватись практичними психологами ЗВО, закладів соціального забезпечення населення, консультантами у сфері сімейної психології, а також самими юнаками та їх батьками.

Структура та обсяг роботи: Кваліфікаційну роботу викладено на 52 сторінках друкованого тексту. Вона складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури, що включає 54 джерел, з яких 8 - іноземними мовами. Робота ілюстрована 1 таблицею, 1 рисунком.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Історичні аспекти дослідження та теоретичний аналіз категорії життєвої перспективи особистості в психології.

Із повноформатним розвитком психологічної науки з кожним роком все більше розширюються та поглиблюються, деталізуються різноманітні понятійні категорії, що мають змістову прив'язку та високий рівень кореляції безпосередньо з часовою лінією життя людини, особистими орієнтаціями у часі власного життя, відчуттям плину часу в цілому. Відповідно і тема сфери майбутнього особистості у сучасній психології вивчена досить ґрунтовно [6; 12; 13; 25 та ін.].

Одним із провідних та найважливіших понять у цій сфері є категорія життєвої перспективи особистості. Велика кількість психологічних та суміжних досліджень дали нам змогу визначити доволі сильний і стабільний протягом вікового розвитку людини вплив життєвої перспективи особистості на рівень домагань, амбітність та активність особистості в умовах теперішнього часу та життєвого періоду. Зокрема багато закономірностей, корелятивних сполучень та тез саме у цій парадигмі було продемонстровано у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених-психологів [34; 42; 43; 46]. Здійснивши оглядовий аналіз досліджень різних науковців у цьому напрямі, можемо зазначити, що їх великий відсоток пропонує бачення категорії життєвої перспективи особистості як сукупної неподільної картини різноманітних подій у житті людини, тісно пов'язаних між собою, що можуть бути умисно спланованими, спонтанними чи спричиненими обставинами, а також часто корелюють між собою в умовній системі “причина-наслідок” [46].

Здійснивши огляд відповідної літератури у напрямі досліджень сфери майбутнього особистості у психології, можна окреслити два основні підходи до бачення проблеми формування, розвитку та функціонування життєвих

перспектив людини. Таким чином, найбільшою популярністю користується концепція, за якою життєві плани, життєві перспективи та життєвий сценарій особистості розглядається як явище, що формується внаслідок складного та всестороннього впливу особливостей соціальної групи та середовища, у якому знаходиться особистість, соціуму в цілому. Тобто основна увага звернена саме на соціальну “причинність” у формуванні генералізованої картини майбутнього для кожного індивіда окремо. Ця система поглядів набула розвитку та поширення серед зарубіжних психологів-науковців. Зокрема, можна простежити стійку тенденцію до надання переваги цій концепції у працях К. Левіна, Ж. Нюттена, Л. Франка, Т. Гісме, Н. Фрезера, Т. Коттла. Закономірно, відповідно до цих бачень розвивались і практичні дослідження, рекомендації щодо психотерапевтичного впливу та розроблялись можливі методи психологічної превенції та пропедевтики психічних розладів, що частково пов’язані із патологічними баченнями власного майбутнього людиною.

У своїх дослідженнях К. Левін широко та детально зображує власне бачення теоретичних основ дослідження категорій життєвої лінії особистості, а також вводить поняття “часової перспективи”. Згідно його поглядів саме часова перспектива часто відіграє важливу роль у детермінації поведінкових особливостей особистості, її амбітності, ефективності будь-якої актуальної діяльності у даний момент життя. Згідно з цим баченням, у своїй праці “Визначення поняття “поле в даний момент” Курт Левін зазначає, що примітивне бачення дитиною свого життєвого шляху в часі вікового розвитку поглиблюється як у часовому, так і у просторовому (міжособистісному) ракурсі [51].

Ж. Нюттен описував у своїх працях з дослідження теми мотивації та мотиваційного компоненту бачення майбутнього людиною описав особливості кореляції усвідомлення життєвих перспектив із мотиваційною сферою особистості, її прогнозами та планами на близьке та далеке майбутнє [54].

За науковим доробком А. Адлера, можна прослідкувати зв’язок життєвої перспективи особистості із її довгостроковою життєвою метою та ціннісною орієнтацією. За підходом індивідуальної психології Адлера, життєві цілі

формується у дитини як протиставлення своїх бажань власній неспроможності ґрунтовно впливати на свою реальність сьогодні, на відміну від дорослих, які її оточують в дитинстві [47].

У той час, коли зарубіжна психологія розвивала концепцію поглядів на проблематику життєвих перспектив особистості, у вітчизняній науці побутувало та поширювалось бачення цієї теми як одного із компонентів особистісної теорії розвитку.

Так, відомий український науковець Максименко С. Д. у своїх роботах виокремлює три основні концептуальні підходи, що відображають комплексний процес розвитку особистості:

- життєвий шлях як самоздійснення людини;
- регулювання життєвого шляху через аналіз поняття «спрямованість особистості»;
- система уявлень про життєвий шлях, що базується на поняттях життєвої кризи та періодизації життя [27, с. 5].

Вчені-прихильники особистісної концепції у психології (Л. Виготський, Т. Титаренко) притримувалися бачення індивідуального розвитку категорії життєвого шляху та життєвої перспективи особистості кожного індивіда під стійким та постійним впливом соціокультурних аспектів середовища, у якому людина розвивається [38; 42].

Обов'язковим методологічним компонентом розгляду вікового періоду розвитку особистості, згідно з особистісним підходом до вивчення та класифікації психологічного онтогенезу, є окреслення центральних новоутворень та соціальної ситуації розвитку конкретного віку. Якщо здійснити аналіз періодизації психічного розвитку за Л. Виготським, можна констатувати, що новоутворення саме юнацького віку прямопропорційно корелює із категоріями життєвої перспективи, життєвого сценарію, часової перспективи, професійного майбутнього, побудовою світобачення та емоційно-ціннісної сфери в цілому [38, с. 32].

Розглядаючи наукову українську психологічну літературу, варто звернути увагу на роботи Т. Титаренко. У них авторка ґрунтовно оцінила поняття життєвих планів та постановки завдань на майбутнє, а також відводила важливе місце плину психологічного часу у житті особистості, його умовній періодизації та класифікації. Розглядала каузальні моделі розвитку життєвого шляху [42; 43].

Як і будь-яке психологічне поняття, життєві перспективи особистості протягом свого вивчення різними авторами отримали відповідне теоретико-методологічне підґрунтя, яке здатне сформувати науково-психологічне уявлення про цю категорію. Таким чином, можна скласти умовний спектр суміжних понять, бачень, категорій, що взаємодіють між собою і складають разом суцільну картину сфери майбутнього особистості.

Життєвий шлях, за визначенням В.Г. Панка, являє собою комплекс подій та обставин, що супроводжують індивідуальний розвиток людини і мають вирішальний вплив на формування її особистості. Ці чинники визначають основні характеристики структури особистості та ключові життєві проблеми. До таких обставин автор зараховує різноманітні соціальні, біологічні й екологічні фактори, які впливають на людину протягом її життя, формуючи унікальну "особисту історію" та індивідуальність кожної особи [34].

Оскільки у нашому дослідженні ми розглядаємо поняття життєвих перспектив особистості, варто достеменно визначити цей феномен та надати йому точне змістове навантаження. Так, під феноменом життєвої перспективи особистості у даному випадку ми окреслюємо «Суцільне і узагальнене бачення людиною свого близького і далекого майбутнього, її місця у ньому, її майбутнього можливого психоемоційного та фізіологічного стану, професійного, особистісного та міжособистісного розвитку, що логічно розміщені на часовій лінії життєвого шляху особистості, а також її планів, потенційних прогнозів та бажань стосовно того, що буде відбуватися з людиною надалі» [34, с. 45]. Відповідно до теми нашої роботи, важливо зазначити, що поняття життєвих перспектив як категорії сфери майбутнього особистості є одним із центральних у даному дослідженні.

Якщо провести оглядовий аналіз вивчення сфери майбутнього особистості у психологічній науці, можна зауважити, що ця тема користується високим рівнем популярності як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних дослідників психології, практичних психологів, психіатрів та психотерапевтів. Дана тема ґрунтовно окреслена у найвизначніших підходах психотерапії. Зокрема, у напрямі позитивної крос-культурної психотерапії Носсрата Пезешкіана сфера майбутнього та фантазій особистості виступає однією із чотирьох базових форм переробки конфліктів разом із сферою тілесності та тілесних відчуттів, сферою діяльності та досягнень і сферою контактів [37]. Поняття майбутнього виступають важливими складовими моделей особистості у системній сімейній терапії, когнітивно-поведінковій терапії, а також у напрямі дитячо-юнацької психотерапії. Досить часто метою психотерапевтичного впливу у цих підходах є саме зміна бачення власного майбутнього особистістю, становлення нових орієнтирів та перебудова життєвої перспективи людини задля покращення її екзистенційного, психоемоційного стану та запобіганню подальших рецидивів психічних розладів надалі.

Життєва перспектива особистості, закономірно, є важливою і однією із ключових категорій сфери майбутнього людини. Для ґрунтовнішого розуміння шляхів вивчення життєвої перспективи варто зазначити, що цей феномен, як і більшість суміжних понять, методологічно є якісним структурним компонентом особистості. Відповідно вивчається в ході дослідження його структури, змістових компонентів та інших якісних показників.

З точки зору антропогенезу, здатність людини до передбачення власного майбутнього, його усвідомлення та можливого планування, постановки орієнтирів та цілей є генетично вродженою та властивою усім людям як біологічним індивідам [29].

Життєва перспектива особистості знаходиться у тісному взаємозв'язку із конкретними поняттями та категоріями, які взаємодоповнюють її в онтогенетичному (кореляція із поняттями певної вікової категорії) та контекстному (спорідненість понять та сфер) сенсах. Таким чином, можна

умовно провести зв'язкові паралелі із категоріями життєвого шляху особистості, життєвого простору та часу, життєвих орієнтирів, власних прогнозів, життєвої стратегії та життєвої часової лінії особистості [28]. Усі ці феномени можуть мати певні розбіжності чи особливості, каузальні розбіжності, оскільки знаходяться під вагомим впливом індивідуального для кожної людини емпіричного компоненту.

Поняття життєвого шляху людини має тісний взаємозв'язок із життєвими перспективами особистості та навіть частково дублюється, оскільки життєвий шлях включає у себе загальну лінію подій життя людини та можливе її продовження її у майбутньому. У той же час варто відзначити, що життєва перспектива поняття вужче, адже не включає у себе сферу минулого людини та її бачення себе у даний момент часу [12].

Також у структурі формування життєвої перспективи особистості ключову роль відіграють життєві завдання та життєві цілі людини. Ці поняття можна окреслити як досягнення та перемоги у житті, яких людина хоче домогтися у конкретний період свого життя чи у певному віці. У кожному віковому періоді у людини можуть постановлятися нові цілі та завдання, а старі, у випадку їх не виконання, відходити на другий план чи зникати взагалі, ставати неактуальними [4].

Варто також зазначити важливість життєвої програми особистості у формуванні життєвої перспективи. Життєва програма, на відміну від життєвого шляху людини, є більш прорахованою та чіткою, включає в себе усі вагомі переконання, цілі та мрії людини. В основному, життєва програма усвідомлюється людиною позитивною та привабливою, ураховує більшість актуальних бажань та прагнень; залежить від рівня домагань самої людини, рівня її самооцінки та амбітності [4].

«Життєва стратегія – категорія, що описує можливе майбутнє людини з урахуванням її переконань та принципів, послідовності цілей та завдань на лінії життєвого часу людини та способу їх постановки» [36, с. 189].

Важливими суміжними поняттями є категорії життєвого та родового сценарію особистості, що часто визначають життєві плани та перспективи особистості та пов'язані зі стосунками людини у сім'ї та її досвідом взаємодії з батьками. Згідно праць у напрямі транзакційного аналізу Еріка Берна, життєва перспектива високо корелює із життєвим сценарієм, що вибудовується як симбіоз власного досвіду, соціальних патернів та стереотипів. Часто саме під впливом життєвого сценарію людина несвідомо формує свої перспективи на майбутнє.

1.2. Особливості розвитку життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності

Життєва перспектива як компонент структури особистості розвивається протягом життя індивіда відповідно до етапів онтогенетичного розвитку особистості. Окремі вікові періоди є більш визначальними для розвитку саме усвідомлення і побудови образу життєвої лінії людини, розуміння життєвого часу та складання цілісної картини особистого майбутнього.

Згідно з поглядами прихильників історично-культурної теорії розвитку, що здобула чималу популярність у роботах вітчизняних психологів-науковців (О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, Є. І. Головаха, О. А. Донченко, Г. С. Костюк, І. П. Маноха, С. Д. Максименко, В. В. Москаленко, В. Г. Панок, В. В. Рибалка, В. А. Роменець, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, С. М. Панченко, Р. Ф. Пасічняк та ін.), центральне новоутворення та соціальна ситуація розвитку у віці юності напряду пов'язана зі сферою майбутнього особистості. Таким чином, у віковій періодизації за версією цих авторів у юнацькому віці досягають піку свого розвитку такі психологічні феномени як професійний вибір особистості, життєві перспективи, особистісне самовизначення. Активний процес побудови простежується у ієрархії життєвих планів, цілей та завдань, які людина групує відповідно до своїх можливостей та ресурсів, розставляє пріоритети і продумує потенційний спосіб їх реалізації у близькому чи далекому майбутньому.

Юнацький вік у психології визначається хронологічно по-різному, проте найчастіше дослідники виокремлюють ранню юність (старший шкільний вік) з 15

до 18 років і пізню юність (від 18 до 23 років) [10].

Особистісне самовизначення в юнацькому віці залежить від ряду новоутворень, таких як розвиток самосвідомості, пов'язаної з рефлексією, інтелектуальний розвиток, становлення ідентичності, пошук сенсу життя та прагнення до індивідуалізованих стосунків із важливими іншими. Окрім того, в цьому віці проявляється так званий «романтизм», який також є важливою рисою цього періоду.

Відмінністю юнацького віку від підліткового є те, що особисте майбутнє набуває більшої значущості, розширюються межі життєвих перспектив, зростає самооцінка. Проте, навіть на цьому етапі, створення чіткого образу майбутнього не завжди є достатнім для організації власного життя. Важливим є визначення конкретних цілей, здатність відбирати необхідні дії та послідовно їх реалізовувати. Молоді люди можуть недооцінювати вплив об'єктивних факторів, що призводить до утопічних або надмірно оптимістичних планів, що часто не відповідають реальним можливостям. З іншого боку, занадто велика орієнтація на об'єктивні чинники може викликати сумніви та тривогу, а також призводити до відмови від планування життєвих перспектив.

Усвідомлення необхідності планування життєвого шляху формує життєву перспективу, яка охоплює минуле, теперішнє та майбутнє особистості, де кожен етап займає певне місце та наділений відповідним статусом у визначенні подальших життєвих етапів (Є. І. Головаха). Формування глобальних життєвих цілей базується на розумінні ціннісно-сміслових аспектів самореалізації. На думку багатьох авторів, в ранньому юнацькому віці ціннісно-смісловий аспект самовизначення стає важливішим за часову перспективу [12].

Життєвий план, своєю чергою, є основою для розвитку нового типу саморегуляції поведінки та організації особистісного життя. Висока визначеність і оптимістичність життєвих планів тісно пов'язані з особистісною та соціальною зрілістю.

Провідною діяльністю в юнацькому віці є навчально-професійна діяльність. Вибір професії чи спеціалізації стає важливою частиною процесу самовизначення

особистості, який відбувається через аналіз майбутньої діяльності з точки зору її практичної значущості, а також оцінки власних можливостей. Таким чином, осмислене проектування життєвих перспектив, пов'язаних із вибором майбутньої професії, стає важливим компонентом «афективного центру» життєвих ситуацій юнаків.

Власне сама соціальна ситуація розвитку складає підґрунтя для формування саме такого центрального новоутворення. У віці ранньої юності людина стикається із життєвими та соціальними обставинами, які штовхають її до серйозного та важливого життєвого вибору - вибору професії та сфери професійних зацікавлень. Оскільки юнак закінчує етап здобуття загальної середньої освіти, перед ним постає нагальна потреба у вузькі часові рамки остаточно визначитися із професійними зацікавленостями, щоб продовжити навчання відповідно до цього вибору [там само]. Проте якщо розглядати інші випадки, коли, наприклад, людина обрала варіант раніше піти здобувати фахову освіту після закінчення 9-го класу середньої школи і професійний вибір був здійснений ще до юнацтва (професійне самовизначення відбулось раніше) або коли навпаки юнак бере так званий “gap-year”, що популярно більш у західному зарубіжжі (момент здійснення професійного вибору відтягується), то у таких випадках проблематика професійного майбутнього стає не такою нагальною.

Дотичними до проблематики усвідомлення життєвої перспективи особистості у віці юності часто постають проблеми складного та багатогранного процесу саморозвитку власної ідентичності, формування життєвих принципів та бачення своєї приналежності до певної соціальної групи, соціуму в цілому, національного компоненту, культурного та світоглядного зв'язку [1; 5]. На думку німецького невролога, психотерапевта та доктора медицини Н. Пезешекіана, саме порушення балансу усіх ідентичностей особистості часто стає причиною психічних розладів та необхідності певного психотерапевтичного наставництва у житті людини надалі [37].

Початкові етапи формування усвідомлення життєвого шляху та життєвої перспективи особистості простежуються ще із дошкільного віку. У цьому періоді

дитина починає свідомо розрізняти минуле, теперішнє та майбутнє, ділити відповідно до цих проміжків власну лінію життєвого шляху, виділяти та диференціювати важливі життєві події, а також ті події, які мали вагоме емоційне навантаження. Ця особливість окреслення емоційно-ціннісних подій та їх ранжування за рівнем важливості у житті зберігається й на подальші періоди вікового розвитку особистості. Дитина у дошкільному віці розвиває своє бачення плину часу і робить перші, часто нереалістичні спроби планування свого життя на майбутнє. Закономірно, такі плани не є чіткими, деталізованими чи опосередкованими власним досвідом. Найчастіше спроби прогнозування та бачення власної життєвої перспективи чи життєвих планів у дитини на цьому етапі розвитку зводяться до бажань, які емпірично зумовлені спостереженням за досвідом батьків та інших дорослих.

У молодшому шкільному віці ситуація дещо змінюється, оскільки формується одне із найважливіших психічних новоутворень життя людини – здатності до рефлексії. Відповідно, молодший школяр починає аналізувати свій минулий досвід і вже на базі нього здійснює спроби побудови життєвої перспективи майбутнього [39, с. 34].

У підлітковому віці набуває високого рівня впливу на бачення майбутнього орієнтованість на соціальну референтну групу, що частково зменшує каузальність досвіду батьків чи інших дорослих в усвідомленні власного майбутнього підлітком.

З початком юнацького віку починається остаточне становлення світогляду, бачення цілісного образу майбутнього, принципів та життєвих перспектив, хоча останні мають тенденцію до часткової перебудови протягом усього періоду юнацтва. У цьому віці безпосередньо починаються конфлікти з батьками та іншими дорослими кола контактів юнака. У нього формується власна життєва позиція, яку, на відміну від підлітка, важко похитнути чи скерувати у вигідне для батьків русло.

Перехід із дитинства в плані пошуку та побудови балансу власних ідентичностей та особистісного самовизначення є кризовим та іноді навіть

травматичним процесом, відносно нестабільним у часі та векторі розвитку [39, с. 54]. Тут юнак стикається основним чином зі складнощами у розумінні та постановці моральних орієнтирів, власних життєвих перспектив, життєвої філософії, яка найбільше імпонує саме йому. Яскраво вираженим є процес здійснення професійного самовизначення та сфери професійних зацікавлень, оскільки ця проблема часто є нагальною та стоїть досить гостро, особливо у момент закінчення навчання у школі.

Нормативною можна вважати ситуацію, коли людина у юнацькому віці має рішуче бажання створювати щось принципово нове у своєму житті, включає у свої життєві плани та завдання речі та можливі події, які раніше здавались досить кардинальними і колись наважитись на таке безпосередньо не змогла б. Такого роду випадки можуть бути спричинені саме розвитком амбітності особистості, зростанням мотиваційної сфери та певним не зовсім реалістичним поглядом на життєві перспективи, що характерно зокрема для ранньої юності. Процес життєконструювання у цьому періоді розвитку доволі часто є нестабільним і поривчастим, неоднорідним у своїх проявах.

За науковими поглядами Савчина М. В., у віці пізньої юності відзначається високий, інколи навіть близький до своєї точки екстремуму рівень розвитку як когнітивних і особистісних, так і міжособистісних та соціальних, емоційно-вольових конструктів особистості. Саме така ситуація створює сприятливі умови для утвердження і фіксації стабільного та постійного у часі світогляду, морально-етичних принципів, екзистенційних бачень. Такий період найчастіше стає переломним та кризовим у житті юнака, оскільки принципові безкомпромісні прагнення, в основному наївні та інфантильні, стикаються із реалістичними реаліями навколишнього дорослого світу, що викликає певний дисонанс, а згодом і серйозний внутрішній конфлікт [39, с. 58].

Одним з основних аспектів, який може загострити кризовий стан, у якому перебуває юнак, є пошук та відстоювання власної незалежності. Відтак, багато

науковців, досліджуючи саме цей віковий етап розвитку, зосереджують свою увагу на вивченні зв'язку між автономією особистості та її життєвою перспективою. Методологічно це питання пов'язане з проблемою визначення процесу руху особистості по своєму життєвому шляху. Одним з ключових моментів у цьому контексті є взаємодія різних «часів» життя людини – минулого, теперішнього і майбутнього. У психологічній науці існують дві основні теорії щодо розуміння часу особистості. Перша з них акцентує увагу на тому, що час особистості починається з майбутнього, оскільки саме через призму майбутнього людина оцінює свої досягнення в минулому і, на основі цього, осмислює та будує своє сьогодення [46]. Така перспектива дає змогу пояснити феномени впливу майбутнього на теперішнє життя особистості.

Інша теорія стверджує, що формування життєвої перспективи є результатом детерміністичної спадкоємності, де теперішнє визначає майбутнє. Згідно з цією точкою зору, людина формує свої уявлення про майбутнє на основі досягнень минулого етапу життя, використовуючи внутрішні ресурси та здібності, що вже сформувалися. З цієї перспективи особистісна автономія, як здатність самостійно визначати свою позицію і поведінку, здійснювати вибір на основі рефлексії власних потреб, цінностей і мотивів, є внутрішнім психічним чинником, що визначає як зміст, так і формальні аспекти побудови життєвої перспективи особистості. Якщо ж молода людина за певних обставин не змогла досягнути балансу між цими часовими утвореннями, вона може зіштовхнутися з важким кризовим станом, який може підсилюватися ще більше на тлі переживання нормативної екзистенційної кризи та пошуку сенсу людського буття [43].

Юнаки часто схильні до постійного глибокого та в той же час нав'язливого самоаналізу та поринання у рефлексійні процеси стосовно філософських роздумів на тему мети життя кожної людини та зокрема їхнього життя. Ця проблема може бути виражена досить яскраво та вимагати нагальної повної відповіді. Проте такої відповіді не надається, що і може призвести до певних труднощів і конфліктів у подальшому процесі життєконструювання та бачення

близької і далекої життєвої перспективи юнаком. Позитивним варіантом є успішне проходження цієї кризи, що сприяє зміцненню феномена життєстійкості та розширенню кругозору й світогляду.

На противагу ранньому юнацькому віку, що часто представлений старшокласниками, студенти уже у віці пізньої юності мають певний досвід у просуванні у професійній сфері, відповідно загальна картина професійного розвитку у них сформована уже більш реалістично, в той час як юнакам в останніх класах школи притаманне більш фантастичне та наївне бачення професійного світу та побудови кар'єри у ньому. Сьогодні дуже гостро виражена проблема незадоволеності людьми у віці пізньої юності своїм професійним вибором [12]. Часто студенти на старших курсах відчують, що вибір професійних інтересів був зроблений ними не правильно і вони не хочуть продовжувати розвиватися у сфері свого фаху. Внаслідок цього академічна успішність падає, а мотивація студента сумлінно навчатися зникає або суттєво нівелюється. Такі випадки можуть призвести до погіршення загального психічного стану юнака, розладів мотиваційного спектру та іноді розвитку надмірного стресу (дистресу), депресивних проявів, сильного пригнічення та тривоги. Життєві перспективи особистості внаслідок цього змінюються в цілому, а їхня структура перебудовується за новими орієнтирами.

Отож, наявність чіткої життєвої перспективи є важливим фактором, що може значно підвищити мотивацію студентів до навчання. Коли студент усвідомлює, що навчання є невід'ємною частиною досягнення його життєвих цілей, це створює сильний внутрішній імпульс до зусиль і самовдосконалення. Ясність життєвих цілей і розуміння зв'язку між навчанням і майбутнім може суттєво підвищити мотивацію студентів, допомогти їм фокусуватися на важливих завданнях і досягати високих результатів. Проте важливо, щоб ці цілі були реалістичними і гнучкими, щоб уникнути надмірного тиску і стресу, що може призвести до вигорання або зниження мотивації.

РОЗДІЛ 2

БАТЬКИ ТА РОДИНА ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2.1. Молодь як носій родинних цінностей

Формування цінностей та ціннісних орієнтацій є одним із найбільш інтенсивних процесів на етапах раннього розвитку особистості, коли вона готується до дорослого життя. На початкових етапах особливо важливу роль відіграють батьки та інші члени родини, які є первинними агентами соціалізації, формуючи основи світогляду та поведінкових установок. Саме в цей час молоді люди отримують перші уявлення про моральні, етичні та соціальні норми, що визначають їхні подальші життєві орієнтири. З наближенням підліткового віку, коли відбуваються значні зміни в усвідомленні себе та світу навколо, коло впливу на молодь поступово розширюється. Дошкільні навчальні заклади, школи, позашкільні установи, медіа та однолітки стають новими важливими агентами соціалізації, які постійно вносять корективи в систему цінностей молодої людини. На цьому етапі можливе формування паралельних систем поглядів і цінностей, носіями яких є різні соціальні групи, такі як батьки, школа, друзі, а також засоби масової інформації.

Соціалізація, безперечно, є безперервним процесом, який триває протягом усього життя, однак саме в підлітковому та юнацькому віці відбувається ключовий етап інтеграції молодої людини в суспільство як повноправного його члена. Як зазначав З. Фройд, в цей період відбуваються такі психологічні процеси, які можуть визначити все подальше життя людини. Він підкреслював важливість неусвідомлених конфліктів, що формуються саме у віці 14-18 років, коли «Інтенсивно відбувається пошук власної ідентичності, засвоєння нових соціальних ролей та побудова власної системи цінностей. Цей процес не є простим і може супроводжуватися численними труднощами, пов'язаними з

конфліктами між індивідуальними бажаннями і соціальними вимогами» [50, с. 100].

В умовах традиційних суспільств майбутнє часто розглядалося як невід’ємна частина передачі соціального досвіду від старших поколінь до молодших. Молодь, як правило, отримувала знання і навички, необхідні для виконання певних соціальних функцій, від своїх батьків і наставників. У сучасному світі ситуація змінилася: традиційний досвід вже не завжди є актуальним, тому молодим людям доводиться здобувати нові навички самотійно, щоб ефективно реагувати на виклики часу. У таких умовах молодь часто виявляється готовою до змін, тоді як суспільство та сім'я, зі своїми усталеними традиціями та поглядами, стикаються з труднощами в адаптації до нових умов. Як зазначав італійський соціолог А. Менегетті: «Суспільства, які не здатні до швидкої психічної та соціальної адаптації, можуть опинитися у кризі, що посилюється внутрішніми конфліктами».

Цю проблему часто називають "проблемою батьків і дітей" або конфліктом поколінь, що є характерним для суспільств, які переживають етапи значних змін, таких як індустріалізація, модернізація чи глобалізація. Ч. Бідуелл підкреслює, що цей конфлікт є невід’ємною частиною сучасних суспільств, що змінюються, де існує розрив між старими традиціями і новими потребами. Тому важливо не лише зрозуміти цю проблему, а й знаходити способи її конструктивного вирішення, зокрема через діалог між поколіннями, адаптацію освіти до нових реалій та підтримку молоді в їхньому прагненні до самовираження і розвитку в умовах сучасного світу.

У порівнянні з архаїчними чи середньовічними суспільствами, де підростаюче покоління активно приймало ідеали, моральні норми і соціальні ролі, визначені релігійними або родоплемінними традиціями, сучасний молодіжний світ характеризується значними труднощами в прийнятті цих зразків. У наш час часто можна спостерігати явища, як-от бунт, апатія чи бездумний конформізм, що вказують на кризу у процесі передачі сімейних і

соціальних цінностей. З одного боку, молодь прагне знайти своє місце у суспільстві та стати його повноправним членом, з іншого - вона відчуває певну недовіру до старих моделей і норм, які пропонує попереднє покоління. Це відбувається тому, що традиційні уявлення та соціальний досвід виявляються не завжди ефективними у нових умовах, що створює невідповідність між бажаннями молоді і реальністю, в якій вони живуть.

Таким чином, молодь, що є носієм сімейних цінностей, в процесі адаптації до сучасних соціокультурних реалій змушена переосмислювати і адаптувати їх до нових умов. Вона стикається з необхідністю змінювати старі схеми, що не відповідають теперішнім вимогам, іноді за допомогою радикальних методів, і пропонувати власну альтернативну реальність. У деяких випадках це завдання стає дуже складним і для молоді, і для старших поколінь, що призводить до виникнення конфліктів і суперечностей.

Однією з особливостей молодіжних цінностей є їхня нестабільність і суперечливість. Дослідники відзначають, що у віці 15-21 року навіть у молодих людей, які свідомо прийняли цінності своїх батьків, вони ще не є стабільною і завершеною системою [45]. Внаслідок цього в свідомості юнаків і дівчат можуть одночасно існувати цінності, які не завжди сумісні або навіть взаємовиключають одне одного. Це також може призвести до внутрішнього конфлікту, оскільки молодь намагається поєднати різні концепції, що не завжди легко дається.

Відомо, що молодіжній свідомості властиві максималізм і навіть радикалізм, які часто виявляються у різких і крайніх судженнях щодо моральних стандартів. Традиційно, старші покоління пояснюють це тим, що молодь ще не здобула достатнього життєвого досвіду і не може в повній мірі оцінити реалії дорослого життя. Вони зазвичай вважають, що «молоді люди ще не бачили життя» і тому не можуть повністю усвідомити відмінність між ідеалами і реальними обставинами, що часто призводить до надмірної категоричності в їхніх оцінках.

Важливим аспектом у формуванні ціннісних орієнтацій є вибір між матеріальним благополуччям та духовними цінностями або творчою самореалізацією [28]. Ця дихотомія є одним із основних розрізень між матеріальними і духовними орієнтаціями, що часто є предметом внутрішніх суперечностей у молоді. Особливо в період формування особистості цей вибір може бути складним, адже прагнення до досягнення матеріального успіху може суперечити потребі в самовираженні чи духовному розвитку. Внутрішні конфлікти, що виникають через ці суперечливі орієнтації, можуть призводити до нерішучості і сумнівів, що ускладнює процес прийняття життєво важливих рішень.

Отже, сучасна молодь, перебуваючи на перехресті різних ціннісних орієнтацій, змушена балансувати між традиційними сімейними цінностями та новими вимогами суспільства, що часто є джерелом конфліктів як у межах сім'ї, так і в ширшому соціокультурному контексті.

Наступний етап розвитку особистості молодої людини пов'язаний з її сприйняттям себе як цілісного соціального типу. Формування єдиного образу себе («Я-образу») та його втілень вимагає певної узгодженості між усіма ціннісними орієнтаціями. При цьому молода людина, обираючи певний образ свого «я», зазвичай приймає й відповідний набір цінностей, які цей образ передбачає. Як приклад таких образів можна навести класифікацію типів девіантної поведінки, запропоновану Робертом Мертоном [52]. Молодь може визначати себе як бунтаря, ізгоя, конформіста, кар'єриста або циніків, і кожен із цих образів передбачає відповідне ставлення до соціальних норм і цінностей. Вибір одного з таких образів неминуче супроводжується і прийняттям відповідного набору моральних орієнтацій.

Водночас часто виникають ситуації, коли молода людина лише декларує певні сімейні цінності, але на практиці здійснює вчинки, які цим цінностям суперечать. Це може стати особливо очевидним у випадках, коли виникає так званий «ціннісний конфлікт» - коли між родинними переконаннями та

внутрішніми цінностями молодшої людини існує суттєва розбіжність. Такий конфлікт може призвести не тільки до внутрішнього протиріччя, але й до розриву стосунків, оскільки особистісні орієнтації можуть почати вступати в протиріччя з сімейними уявленнями про правильність чи моральність певних дій.

З огляду на ці обставини можна погодитися з думкою, що юність є критичним періодом розвитку особистості, коли молодь стикається з двома основними завданнями. Перше - це самовизначення в професійній сфері: вибір професії, оволодіння нею, пошук свого місця в житті. Друге - це створення власного кола спілкування, пошук друзів, вибір партнера. Для прийняття правильного рішення в цих сферах недостатньо лише зовнішніх знань або порад. Молода людина повинна розібратися в собі, пізнати свої можливості та здібності, визначити власні пріоритети й цінності, що дозволить зробити осмислений вибір.

Особливе значення в контексті формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління має їх ставлення до таких фундаментальних соціальних цінностей, як свобода та відповідальність. Прагнення до свободи є природним для молоді і часто проявляється найбільш яскраво саме на цьому етапі життя. Однак це прагнення часто носить інтуїтивний, емоційний характер, оскільки відсутність достатнього життєвого досвіду не дозволяє молодій людині усвідомити зв'язок між свободою і відповідальністю [39, с. 132]. Важливо зазначити, що прагнення до свободи в молодіжному віці здебільшого пов'язане з бажанням звільнитися від усіляких обмежень, будь-то обмеження з боку батьків, суспільства або традиційних норм.

Це призводить до того, що багато молодих людей проявляють девіантну поведінку, яка, на думку деяких дослідників, є своєрідним способом «ослаблення тиску». Адже часто соціум, родина або культурні норми можуть бути надмірними і тиснути на індивіда, що стає для нього неприязним і непосильним. У такому контексті девіантна поведінка виступає як спроба молодшої людини зменшити цей тиск і знайти свою свободу [44]. Це може бути як форма протесту,

так і спосіб самовираження, а також пошук шляхів для встановлення більш гнучкого балансу між соціальними вимогами та особистісними прагненнями.

Отже, цей період юності є надзвичайно важливим не тільки для визначення життєвих орієнтирів, але й для становлення внутрішнього світу молодої людини, її відносин з навколишнім світом і суспільством в цілому. Власне, саме в цей час відбувається становлення цінностей, які визначатимуть її подальшу життєву стратегію і спосіб взаємодії з соціумом.

У контексті дослідження важливим є той факт, що ціннісна свідомість молоді є надзвичайно динамічною та нестабільною. Вона в значній мірі залежить від соціокультурної ситуації, причому набагато більше, ніж свідомість інших соціальних груп. Молода людина, на відміну від старших поколінь, перебуває в постійному пошуку надійних орієнтирів. Без чіткої опори на соціальні та сімейні цінності, які закріплені в колективних уявленнях, молодь стикається з труднощами в пошуку сенсу свого існування, визначенні життєвих цілей і виборі адекватних шляхів для їх досягнення. Як зазначає Александрова О. Ф., сучасна молодь проходить етап становлення в умовах руйнування старих цінностей і формування нових соціальних відносин, що веде до розгубленості, песимізму і зневіри в майбутнє. У свою чергу, це сприяє зростанню агресивності, екстремізму, шовінізму та кримінальних проявів серед молоді [2].

Молодь, як і інші соціальні групи, є неоднорідною. Її стратифікація часто відображає загальні майнові та соціальні поділи суспільства. Ці розбіжності впливають на самоідентифікацію молодої людини і її ціннісні орієнтації. Прикладом такого поділу є соціологічне опитування, де студентам і старшокласникам запропонували вибрати, яке правопорушення є більш серйозним: ухилення від сплати податків чи махінації з соціальними допомогам [16]. Як і передбачалося, відповіді респондентів залежали від їх соціального та майнового становища. Молоді люди з багатших родин вважали, що обман заради отримання соціальних виплат є більш аморальним і небезпечним для

суспільства, тоді як представники менш забезпечених верств вважали, що ухилення від податків є більш руйнівним для соціальної системи.

Молодь також відрізняється від дорослих авантюризмом, оскільки ще не повністю інтегрована у соціальний світ. Ця характеристика залишається з молодими людьми на певний час, але поступово, з віком, вони стають більш обачними і відповідальними. Важливим є також феномен «розсіяності», характерний для молодих людей, що означає невизначеність у їхніх життєвих орієнтирах і прагненнях. Наприклад, сільська молодь часто виявляє меншу вразливість до соціокультурних змін, оскільки в її оточенні є менші суперечності між вимогами сім'ї та соціуму. У містах, навпаки, молодь більш схильна до пошуків ідентичності, і її свідомість і поведінка значною мірою відображають зміни в дорослому світі.

Не менш важливою є етнокультурна та етнорелігійна диференціація, яка може значно впливати на моральні оцінки та прийняття рішень серед молоді. Наприклад, релігія займає велику частину духовного життя молоді, однак часто не є центральною складовою світогляду. Багато молодих людей відзначають важливість церковних обрядів у святкуванні особистих подій, але релігія сприймається здебільшого як соціокультурний феномен, а не як глибоке духовне переживання. Водночас, близько 20% молоді оцінюють молитву і звернення до Бога як важливі духовні практики, що свідчить про наявність певної духовної ідентичності в молодіжному середовищі [15].

Таким чином, для сучасної молоді характерна значна соціальна та культурна різноманітність у її ставленні до цінностей, і це зумовлюється як внутрішніми змінами в її свідомості, так і зовнішніми соціокультурними впливами. У той час як для одних молодих людей важливі соціальні орієнтири, інші прагнуть до самостійного пошуку сенсу життя, що може призводити до конфліктів з усталеними соціальними нормами.

Окрім сімейних цінностей, етнічні, релігійні та культурні спільноти також значною мірою визначають картину світу, стиль мислення та мотиви соціально

значущих вчинків молодого покоління. Вони формують стереотипи, які є основою для системи цінностей молоді. Паралельно, залишається чітке розшарування в молодіжному середовищі на освічених та неосвічених, міських і сільських молодих людей. Саме в молодості більшість молодих людей ухвалюють важливі рішення, такі як вибір професії, партнера по життю, місця проживання та стилю життя.

Незважаючи на все, у сучасних умовах підростаюче покоління активно формується саме в сім'ї, яка, хоча й залишається важливим соціокультурним середовищем, зазнає значних змін через соціально-культурні трансформації в суспільстві [5]. Це призводить до того, що молодь стикається з численними суперечливими цінностями, як з боку сім'ї, так і з боку ширшого соціокультурного контексту. Цей процес постійних змін і трансформацій не тільки впливає на індивідуальну свідомість молодих людей, але й значно ускладнює формування їхніх стабільних ціннісних орієнтацій, створюючи ще більшу нестабільність та суперечливість у їхніх переконаннях. Тому, молодь, яка стикається з численними соціокультурними впливами, змушена активно адаптуватися до нових умов, що посилює цей процес внутрішнього пошуку і визначення власних життєвих орієнтирів.

2.2. Роль батьків та родинного сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності

Діти часто схильні відтворювати сценарії життя своїх батьків, особливо коли мова йде про засвоєння гендерних ролей. Сім'я, як мала соціальна одиниця, складається з батьків і дітей, які разом живуть, ведуть господарство та взаємодіють емоційно, економічно і духовно. У сучасних умовах сім'я переживає важливі зміни: якщо раніше вона виконувала передусім економічну роль, то тепер головним її завданням є забезпечення психологічного та емоційного благополуччя членів сім'ї.

У працях сучасних дослідників психології та психотерапії значне місце в усвідомленні, побудові та баченні життєвої перспективи особистості відводиться саме ролі батьків та родинного кола, адже людина з дитинства активно взаємодіє та контактує з найближчими членами сім'ї [13]. Відповідно, ще із ранніх періодів розвитку та становлення особистісних орієнтацій прослідковується часто неусвідомлений вплив на дитину матері, батька, сестер та братів. Також варто зазначити, що, враховуючи особливості культурно-історичного розвитку та соціально-економічні чинники, українська сім'я часто включає в себе тісну взаємодію та організацію побуту із представниками не тільки двох поколінь, а також і третього старшого - дідусів та бабусь, які часто можуть мати неабиякий вплив на формування уявлення сфери майбутнього у дитини, інколи навіть більш значний, ніж власне самі батьки.

Закономірно, що часто дитина несвідомо здатна будувати власну картину майбутнього спираючись на переконання та бачення батьків. Досить поширеним явищем є бажання дитини наслідувати уже прожитий відрізок життєвого шляху батьків, приміряючи на себе професійний вибір батьків, їх життєву організацію загалом, ціннісно-моральні принципи та переконання. Такий вплив, як правило, згодом яскраво відображається і у підлітковому, і у юнацькому віці.

Якщо особливості ціннісно-морального вибору, формування переконань та життєвих орієнтирів ми детально аналізували у попередньому розділі, то про вплив батьків на уявлення про професію та ставлення до роботи, які батьки передають своїм дітям зупинимося детальніше у цьому. Ґрунтовний аналіз робіт [12; 15; 24 та ін.], присвячених даній проблематиці засвідчив, що позитивний або негативний досвід батьків у професійній сфері, їхні успіхи або невдачі в роботі, а також можливості самореалізації у вибраній сфері можуть значною мірою впливати на те, як діти ставляться до світу професій, вибору своєї кар'єри та своїх можливостей у майбутньому. І хоча батьки не мають чітко визначеної, «природної» ролі у процесі професійної орієнтації своїх дітей, їхній вплив все одно є значним, особливо коли йдеться про вибір професії.

Практика показує, що якщо батьки мають конкретні побажання стосовно майбутньої професії своїх дітей, то ці побажання зазвичай тісно пов'язані з їхнім власним досвідом і життєвими планами [12]. Батьки хочуть, щоб їхні діти досягли успіху, щоб у них була можливість реалізуватися в житті, отримати професію, яка відкриває перспективи для розвитку і зростання. Це може включати і бажання уникнути тих професій, які батьки колись обрали, але не змогли в них реалізуватися або в яких зазнали розчарування. Власні не здійснені мрії та кар'єрні амбіції батьків можуть спонукати їх прагнути для дітей професії, які, на їхню думку, будуть більш успішними або стабільними.

Однак важливо зазначити, що таке ставлення може мати й негативні наслідки для самовизначення дітей. Коли батьки нав'язують свої переконання щодо вибору професії, діти можуть відчувати тиск, що може призвести до внутрішнього конфлікту і затримок у процесі прийняття власних рішень.

Діти спостерігають за батьками не тільки в їхній ролі працівників на конкретних посадах, але й як за людьми, які шукають роботу, змінюють професію або навчаються, і навіть як за тими, хто просто відпочиває. Це спостереження допомагає сформувати уявлення дітей про робочий процес, професійну етику, значення освіти та саморозвитку. Крім того, у разі невдачі або змін в професійній сфері батьків, діти можуть перенести ці переживання на свої власні кар'єрні орієнтири.

Згідно з дослідженням, проведеним у 2005 році Фондом Бертельсманна (Bertelsmann Stiftung), вибір професії є однією з тих сфер, де молоді люди найбільше звертаються до своїх батьків за порадою і вважають їхню думку авторитетною. Це вказує на те, що в момент професійного вибору діти часто намагаються знайти підтримку та орієнтири у батьків, навіть якщо й не завжди їхні професійні шляхи є прикладом для наслідування. Вибір професії залишається однією з небагатьох сфер, де діти шукають допомоги у батьків і покладаються на їхній досвід та компетентність.

Таким чином, батьки не лише передають знання і досвід, а й виступають

важливими соціальними і культурними орієнтирами для дітей. Вибір професії, врешті-решт, є не лише результатом особистісних уподобань дитини, а й значною мірою відображенням родинних уявлень, очікувань та життєвих історій батьків.

Ще одним важливим аспектом батьківського впливу є гендерна соціалізація дітей, зокрема через надання можливості для наслідування родинних моделей поведінки [18].

Процес гендерної соціалізації починається в ранньому віці та проходить через різноманітні форми активності, де дитина засвоює статевоповідні уміння, навички та культурні норми. Однак цей процес не є самостійним, а є важливою частиною сімейного виховання, що включає, зокрема, гру, яка дає дітям змогу імітувати різні ролі та засвоювати поведінкові нормативи. Таким чином, сім'я не лише виступає як первинне середовище для гендерної ідентифікації, а й формує основи для подальшої адаптації дитини до соціальних ролей.

Проте сучасна сім'я стикається з чималою кількістю труднощів. Зміни, які відбуваються в суспільстві, зокрема у сфері соціальних норм та цінностей, часто призводять до криз у самій структурі сімейних відносин. Однією з найбільших проблем є низька моральна та психологічна підготовленість подружжя до сімейного життя, що не лише ускладнює міжособистісні стосунки, але й негативно впливає на процес гендерної соціалізації дітей. В результаті, сімейні труднощі можуть ускладнити процес засвоєння дітьми правильних моделей поведінки та цінностей.

Гендерна соціалізація дитини починається в сім'ї, де вирішальну роль відіграють батьки. І хоча роль батька та матері в процесі формування гендерних ролей є рівнозначною, відносини між ними також значною мірою визначають, як саме дитина сприйматиме своє місце у світі. Психологічні стереотипи, досвід батьків та їхні культурні уявлення впливають на спосіб взаємодії з дітьми,

зокрема у питаннях, пов'язаних з їхнім статевим розвитком. Так, мати може ставитися до сина як до «маленького чоловіка», а батько до доньки як до «маленької жінки». Це впливає на емоційні та психологічні аспекти їхнього розвитку, зокрема на характер тілесного контакту, тон мови та інші нюанси поведінки.

Ролі батька і матері однаково важливі в процесі гендерної соціалізації, оскільки діти реагують на дії батьків не просто як на загальні поведінкові прояви, а саме в контексті їхньої статі. Особливо велике значення в цьому процесі мають подружні відносини, оскільки вони визначають культуру взаємодії статей у сім'ї. Стан цих відносин може суттєво вплинути на те, наскільки ефективно відбудеться гендерне виховання дітей. Якщо подружжя знаходиться в гармонії та взаємоповазі, це сприяє формуванню здорової моделі взаємодії між статями. У протилежному випадку, конфлікти або нерівність між партнерами можуть сформувати у дітей викривлене сприйняття ролей та взаємин між чоловіками та жінками.

Отже, родина є не лише основним соціалізуючим фактором для дітей, але й важливим осередком для формування гендерної ідентичності, яка визначатиме їхнє місце в суспільстві. Особливо актуальним це стає саме у юнацькому віці, коли настає етап формування не лише професійного чи загального сценарію життєвого шляху, а й планування власного родинного майбутнього. Відтак, стан подружніх відносин і загальний клімат у сім'ї мають величезне значення для побудови щасливої родини вже самого юнака.

Така багатогранність особистісного розвитку у юнацькому віці і необхідність здійснювати власні життєві вибори у побудові перспективи майбутнього, може провокувати виникнення різноманітних конфліктів між молодими людьми та їхніми батьками.

Як з цього приводу наголошують дослідники: «Високий рівень розвитку рефлексивної сфери, самоаналітичних здатностей, досить розширений кругозір, світобачення та чітко установлені ціннісно-етичні еталони у юнака часто

стикаються із стійкими, інколи імперативними батьківськими переконаннями, баченнями та принципами» [19, с. 179]. Саме на цьому підґрунті в основному виникають масштабні конфлікти та протистояння між поколіннями. Культурні аспекти різних історичних епох життя батьків та дітей, різні стилі виховання, оточення та вимоги сучасного світу найчастіше створюють певну прірву між поколіннями, яку дослідники називають “generation gap”.

У віці юності, попри суттєве зниження важливості бачення батьками образу життя юнака, їх вплив все ж залишається досить авторитетним та стійким. Таким чином, паралельно до картини власної життєвої перспективи, яку формує людина, створюється певне бачення майбутнього дитини безпосередньо у батьків, яке у частині випадків суттєво відрізняється від бачення юнака.

У позитивному випадку взаємодії у системі “батьки-діти” стосовно майбутнього батьки рекомендують чи направляють юнака у сприятливе русло, застерігають від повторення помилок із їхнього минулого, на прикладі власного досвіду демонструють можливі наслідки того чи іншого вектора руху у майбутньому. У негативному випадку сім’я може чинити тиск на юнака і нав’язувати власну позицію, що призводить до неконструктивних конфліктів та навіть погіршення психічного стану усіх членів конфлікту, психологічного клімату у сім’ї в цілому. Така стратегія часто призводить до розвитку розладів невротичного спектру у юнаків.

Відповідно, можна констатувати, що роль батьків в усвідомленні життєвої перспективи юнака може бути як позитивною і конструктивною, так і невротично-деструктивною [33]. Варто зазначити, що ступінь впливу батьків на бачення майбутнього особистості у пізньому юнацькому віці високо корелює із успішним чи неуспішним проходженням процесу сепарації від родинного кола. Якщо юнак достатньо незалежний від батьків, відповідно роль батьків у побудові життєвої перспективи особистості низька, або носить рокомендаційний характер, або навіть нівелюється взагалі.

У нашій роботі ми також звертаємо увагу на роль категорії родинного сценарію у баченні картини життєвої перспективи. Зокрема, феномен родового

сценарію часто використовується у напрямі Позитивної крос-культурної психотерапії Н. Пезешкіана [37].

Поняття родового сценарію можна окреслити як певна закономірність прояву тих чи інших особливостей та психосоматичних синдромів у представників різних поколінь одного роду. Таким чином, часто певні нозологічні феномени можуть передаватись із покоління в покоління, маючи в основі психологічну причинність. У Позитум-підході причиною таких “спадкових” захворювань можуть ставати певні особливості реагування на життєві події, що несвідомо можуть передаватись молодшим поколінням, наприклад, від мами до доньки, і згодом призводити до фізіологічних розладів. Як приклад, можна навести ситуацію, коли людина схильна до прихованих і стійких, стабільних у часі образ на когось, вона може несвідомо передати цей тип реагування на проблемні ситуації своїй дитині через процес виховання та власного прикладу, що згодом, відповідно до поглядів Н. Пезешкіана, може призвести до схильності до онкологічних патологій в житті, які раніше також спостерігались і у батьків, зокрема і у цієї ж людини.

Родовий сценарій має тенденцію продовжуватись у поколіннях до повного і ґрунтовного психотерапевтичного пропрацювання його каузальності та проявів у членів родини. Окрім позитивної психотерапії Н. Пезешкіана родовий сценарій використовується як інструмент у підході системної сімейної терапії та клієнт-центрованої психотерапії.

Часто люди юнацького віку можуть несвідомо враховувати особливості родового сценарію у баченні власної генералізованої життєвої перспективи. Таким чином, юнаки уже у своєму віці можуть прогнозувати у майбутньому розвиток певних проблем зі здоров'ям, оскільки схожі прояви були присутні у житті попередніх поколінь.

Отож, родовий сценарій у житті юнаків та юначок є важливим чинником його соціалізації та формування особистісної ідентичності. Це система моделей поведінки, цінностей, переконань і звичаїв, які передаються через покоління в межах родини. Родова історія, ролі, які виконували члени родини, і ті соціальні

норми, що сформувались у родовій культурі, суттєво впливають на розвиток юнака, його вибір життєвих орієнтирів і поведінки. Родова спадщина може бути як ресурсом для особистісного зростання, так і джерелом обмежень, залежно від того, як вона впливає на індивідуальний вибір та сприйняття світу.

Родовий сценарій значною мірою формує самоусвідомлення юнака, допомагаючи йому відчувати свою приналежність до великої родової історії. Це забезпечує певний фундамент для розуміння себе, своєї ролі в сім'ї та суспільстві. Однак крім позитивних аспектів, таких як підтримка традицій або моральних орієнтирів, через родовий сценарій можуть передаватися й негативні елементи – неусвідомлені емоційні конфлікти або стереотипи, які стримують розвиток особистості. Наприклад, якщо родина підтримує певну традицію професії або визначену роль у суспільстві, юнак може відчувати на собі тиск, адже його вибір часто буде оцінюватися через призму родових сподівань. Це може призвести до конфлікту між бажанням реалізувати себе і вимогами родини.

Родовий сценарій також є важливим чинником формування соціальних орієнтирів і моделей поведінки [27]. Він визначає, що є важливим у житті, як вести себе з іншими людьми, як ставитися до роботи, освіти, відносин. Родинні традиції та культурні цінності визначають погляди на ролі чоловіків і жінок у суспільстві, на те, як оцінювати досягнення або успіхи. Наприклад, у родинах, де домінує колективістська модель, успіх вважається результатом зусиль родини, тоді як в індивідуалістичних родинах більше цінуються особисті досягнення. Ці фактори суттєво впливають на те, як юнак ставиться до майбутнього, обирає кар'єру, взаємодіє з іншими людьми і формує власні життєві орієнтири.

Приклад батьківської сім'ї також може стати джерелом обмежень, якщо він передає традиційні або патріархальні моделі поведінки. У таких випадках юнак може зіткнутися з труднощами у виборі власної ролі, оскільки чітко визначена роль, яку йому нав'язують, може бути незгідною з його особистими прагненнями та цінностями. Наприклад, коли існує сильний тиск на успадкування професії чи виконання певних обов'язків, юнак може відчувати внутрішній конфлікт між бажанням вибрати власний життєвий шлях і родовими очікуваннями. Це

обмежує свободу вибору і перешкоджає формуванню самостійної особистості.

Родові сценарії можуть також містити травматичні елементи, які передаються через покоління. Негативні емоційні переживання – такі як конфлікти, економічні труднощі, недооцінка особистих досягнень – можуть ставати частиною родової спадщини, не усвідомлюючи їх, наступні покоління можуть переносити ці тяжкі переживання. Наприклад, якщо в родині були складні стосунки через авторитарне виховання, це може проявлятися у відносинах юнака з батьками або створювати труднощі в побудові здорових рівноправних стосунків у майбутньому. Така трансгенераційна передача конфліктів є складною для вирішення і може сильно вплинути на психоемоційний стан юнака.

Не всі аспекти родового сценарію є обмеженнями. Родові традиції та культурна спадщина можуть бути важливим ресурсом для розвитку особистості, допомагаючи юнакові знайти своє місце в світі та відчувати зв'язок з історією. Це можуть бути сімейні звичаї, релігійні практики чи культурні норми, що формують відчуття належності до певної спільноти або нації [30]. Дотримання цих традицій може допомогти зберегти внутрішню стабільність і зміцнити віру в себе, створюючи відчуття, що світ має порядок і сенс. Родова спадщина, таким чином, є потужним елементом, який формує не лише ідентичність, але й допомагає юнакові орієнтуватися в соціальному середовищі.

Відтак, родовий сценарій у житті юнака займає ключову роль у формуванні його соціальних орієнтирів, моделей поведінки і самосвідомості. Він може бути як ресурсом для розвитку, так і обмеженням, в залежності від того, як він проявляється у конкретній родині. У той же час важливо пам'ятати, що кожен індивід має можливість переглядати і адаптувати свій родовий сценарій, вирішуючи, які його елементи є корисними, а які потребують змін. Це дає можливість юнакові розвиватися і створювати свою унікальну ідентичність, враховуючи як родовий досвід, так і власні прагнення та цінності.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАТЬКІВСЬКОГО СЦЕНАРІЮ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ У ВІЦІ ПІЗНЬОЇ ЮНОСТІ

3.1. Організація та методологічні аспекти дослідження

Здійснивши аналіз теоретичних та методологічних засад вивчення феномену життєвої перспективи особистості, нами було побудовано необхідне науково-методичне підґрунтя для розробки власного практичного дослідження відповідно до теми роботи.

З метою дослідження основних тенденцій ролі батьків та родового сценарію у формуванні та усвідомленні життєвих перспектив особистості у віці пізньої юності нами були окреслені відповідні можливі вектори роботи.

Оскільки поняття, що досліджуються нами, є радше якісними, ніж кількісними з боку методології, відповідно, нами було обрано саме якісні методи емпіричного дослідження.

Таким чином, наше емпіричне дослідження складалось із двох методик:

- дослідження основних особливостей ролі батьків у формуванні життєвої перспективи особистості методом інтерв'ю;
- дослідження рівня загальної осмисленості життя за методикою сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) за Д. Леонтьєвим [20].

Також для визначення основних аспектів для проведення дослідження нами було додатково проведено міні-дослідження методом глибинного напівструктурованого інтерв'ю, що дало змогу оцінити вектор руху в складанні приблизного гайду та сценарію для основного дослідження методом стандартного напівструктурованого інтерв'ю.

Дослідження проводилось на вибірці юнаків та юначок, що навчаються у різних закладах вищої освіти різних регіонів України і здобувають освітній ступінь бакалавра різних спеціальностей та освітніх програм. Зокрема, студенти

Західноукраїнського національного університету, Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Львівської національної академії мистецтв та Національного університету “Львівська політехніка”. Загальна кількість вибірки склала 28 юнаків-студентів українських вишів віком 20-22 роки, з них 14 хлопців та 14 дівчат. Для більш репрезентативних генералізованих результатів нами була сформована вибірка із студентів різних університетів та з різними особливостями повсякденного життя.

Дослідження проводилося в он-лайн форматі за спеціально розробленою Googl формою. Супровід роботи проводили фахівці Навчально-наукового центру соціально-психологічної підтримки та резильєнтності ЗУНУ.

Рекрутинг респондентів для складання вибірки проходив на чіткими вимогами та принципами:

1. Респонденти, які б становили вибірку, повинні були підходити за параметрами змістового аспекту дослідження, відповідно до встановленого предмета та мети роботи;
2. Результати по проведенню дослідження мали бути дотичними до кожного респондента, що брав участь у дослідженні та репрезентативними до усіх, відповідно;
3. Кінцеві результати дослідження повинні бути репрезентативними та валідними для генералізованої сукупності певної категорії населення, повинні правомірно поширюватися на усіх членів цієї категорії.

Для дослідження основних тенденцій та особливостей ролі батьків та родового сценарію у формуванні життєвих перспектив особистості нами були проведені сесії напівструктурованих інтерв'ю щодо обраної теми за раніше складеним нами гайдом. Гайд включав в себе декілька питань, на які людина давала відповідь протягом певного періоду часу. Відповіді у змісті не

обмежувались значно, щоб можна було ґрунтовно прослідкувати основні трендові аспекти серед респондентів та широко оцінити їхні особливості у кожного із вибірки. Відповіді фіксувалися для подальшого аналізу та визначення певних подібностей та закономірностей у різних респондентів. Гайд включав в себе наступні питання:

1. Наскільки сильно, на вашу думку, ваші батьки вплинули на бачення вами власного майбутнього зараз?
2. Чи виникали у вас конфлікти з батьками щодо ваших перспектив на майбутнє?
3. Чи погоджувались ви із баченнями батьків щодо вашого майбутнього, чи навпаки бунтували проти них?
4. Чи нав'язували батьки вам своє бачення вашого майбутнього, чи просто рекомендували, радили, не втручались взагалі?
5. Чи простежуєте ви зараз схожість власної картини майбутнього із життєвих шляхом ваших батьків, їхніми планами щодо їхнього майбутнього, які вони колись будували?
6. Чи брали ви приклад зі своїх батьків, коли планували власне майбутнє?
7. Чи були у вас випадки, коли ви не хотіли планувати своє майбутнє певним способом, тому що саме його запропонували батьки?

Відповідно, оскільки це напівструктуроване інтерв'ю, гайд був орієнтовним і передбачав уточнюючі питання в ході самої розмови із респондентом, що часто було досить продуктивним і додавало нові, непередбачені дослідженням на початку, нюанси.

Для визначення рівня загальної осмисленості життя для дослідження була обрана саме методика сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО) за Д. Леонтьєвим, оскільки одна з його шкал репрезентує саме потрібний показник. Методика проведена тестово після інтерв'ю із кожним із респондентів.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Провівши відповідні заплановані нами методики дослідження, ми отримали репрезентативні результати, що відповідають меті нашого дослідження.

Відповідно до поставленої на початку дослідження гіпотези, за результатами проведених інтерв'ю можна констатувати, що тенденція підтвердилася. Як і було прогнозовано, спосіб взаємодії юнаків у віці пізньої юності з батьками щодо їхніх життєвих перспектив можна умовно поділити на три основні варіанти взаємодії:

- **варіант:** юнак повністю і безконфліктно погоджується із баченням батьків його життєвої перспективи. У цьому випадку він повністю приймає родинні уявлення, традиції та очікування батьків. У нього відсутнє внутрішнє протистояння між власними прагненнями та вимогами сім'ї, а відтак він часто обирає життєвий шлях, який пропонують йому батьки. Це може включати вибір певної професії, яка є традиційною для родини, або виконання соціальної ролі, що прийнята в родовій культурі. Юнак не тільки не має сумнівів щодо рішень батьків, а й часто готовий продовжити родові традиції, що склалися протягом поколінь.

Характерні риси цього варіанту:

- відсутність внутрішнього конфлікту: Юнак сприймає всі поради і очікування батьків як природні і правильні, не відчуваючи бажання змінювати свою роль у родині чи суспільстві;

- лояльність до родових традицій: Для нього важливо підтримати родинні традиції, тому він може свідомо вибирати шлях, на якому наполягали батьки, оскільки це допомагає зберегти сімейну єдність;

- висока довіра до батьків: юнак вважає, що батьки мають більше досвіду і знань, тому їм можна довіряти в прийнятті важливих рішень щодо його майбутнього.

- готовність до підпорядкування: оскільки він відчуває себе частиною

родини, що спільно приймає рішення, юнак може ставити інтереси родини на перше місце, навіть якщо це вимагає жертвувати своїми власними бажаннями.

- низький рівень самостійності: такій людині може не вистачати ініціативи у виборі свого життєвого шляху, оскільки він орієнтується на те, що вже було визначено родиною.

- **варіант:** юнак проявляє бунтарські настрої щодо батьків у баченні власної життєвої перспективи, простежується навмисне, часто демонстративне заперечення. У цьому варіанті він активно і демонстративно протистоїть родинним очікуванням і заперечує те, що йому пропонують батьки щодо його життєвого шляху. Його протест може бути не лише відмовою виконувати ролі або вибирати професії, які пропонують йому родичі, а й свідомим ігноруванням їхніх порад. Це, як правило, пов'язано з бажанням стверджувати свою незалежність і вирватися із-під впливу батьківських уявлень. Така поведінка може мати емоційний або навіть агресивний відтінок.

Характерні риси цього варіанту:

- протест і відчуття дискомфорту: юнак відчуває, що батьки намагаються нав'язати йому своє бачення майбутнього, що викликає у нього почуття дискомфорту і внутрішнього спротиву.

- демонстративне заперечення: він може діяти відкрито і навіть агресивно, відмовляючись від запропонованих батьками рішень, у тому числі від традиційних професій або життєвих шляхів, які родина вважає правильними.

- пошук альтернативних шляхів: юнак активно шукає шляхи, які можуть протистояти родинним уявленням і традиціям, часто намагаючись вибрати професії або стилі життя, які абсолютно не збігаються з родовими очікуваннями.

- пошук автономії: він відчуває потребу визначати своє майбутнє без втручання батьків, навіть якщо це суперечить родовим традиціям або культурним устоям.

- низька емоційна підтримка: через цей конфлікт між бажаннями юнака та родинними вимогами стосунки між ним і батьками можуть ставати більш

напруженими, а підтримка з боку сім'ї - мінімальною.

- **3 варіант:** юнак прислухається до порад та бачення батьків, проте приймає рішення самостійно та відповідно до власних переконань та інтересів. Цей підхід характеризується більш зрілим та збалансованим ставленням до родинних традицій і порад. Юнак враховує думку батьків і прислухається до їхніх порад, однак приймає остаточне рішення самостійно, базуючись на власних інтересах, переконаннях і життєвих цілях. Це вказує на наявність здорового прагнення до самостійності, а також до інтеграції родових цінностей у свій життєвий шлях.

Характерні риси цього варіанту:

- повага до порад батьків: юнак усвідомлює, що батьки мають важливий досвід і знання, тому прислухається до їхніх думок і порад, але не дозволяє їм визначати свою долю;

- самостійність у прийнятті рішень: незважаючи на поради батьків, юнак приймає рішення, яке найкраще відповідає його власним переконанням, інтересам і життєвим прагненням;

- баланс між традиціями і власною ідентичністю: юнак шукає можливість поєднати родинні цінності з власними уподобаннями, вибираючи шлях, який буде відповідати як родовим традиціям, так і його індивідуальним прагненням.

- зрілість і відповідальність: він готовий брати на себе відповідальність за свої рішення, навіть якщо вони відрізняються від того, що спочатку очікували батьки.

- відкритість у стосунках з батьками: стосунки між юнаком і батьками залишаються відкритими і здоровими, адже є місце для обміну думками і пошуку компромісів, навіть якщо остаточне рішення залишається за ним.

Кожен із цих варіантів відображає різний підхід юнака до взаємодії з родинними традиціями та життєвими перспективами, запропонованими батьками. Ступінь конфлікту, самостійності та поваги до думки батьків варіюється від повної гармонії до активного протесту. Вибір підходу залежить

від особистісної зрілості юнака, його потреби в самовираженні та ступеня готовності до незалежного прийняття рішень.

Зокрема, серед проведених нами інтерв'ю кожен із респондентів був схильний взаємодіяти відповідно до одного із цих варіантів. Таким чином, можна вважати, що така тенденція дійсно підтверджена і репрезентативна щодо представників вікової категорії пізньої юності.

Щодо кількісно-відносного розподілу вибірки за вищезазначеними варіантами взаємодії, можна констатувати, що найбільшу частку займає третій варіант, який можна вважати найбільш конструктивним, оскільки викликає найменше конфліктних ситуацій у системі “батьки-діти” та не несе собою неправильного чи небажаного бачення власної життєвої перспективи. Другим за кількістю респондентів є саме другий варіант, проте великої різниці у кількості між другим та третім варіантом взаємодії немає. Таким чином, даний кількісно - відносний розподіл за усіма варіантами візуально представлений на рис. 1.

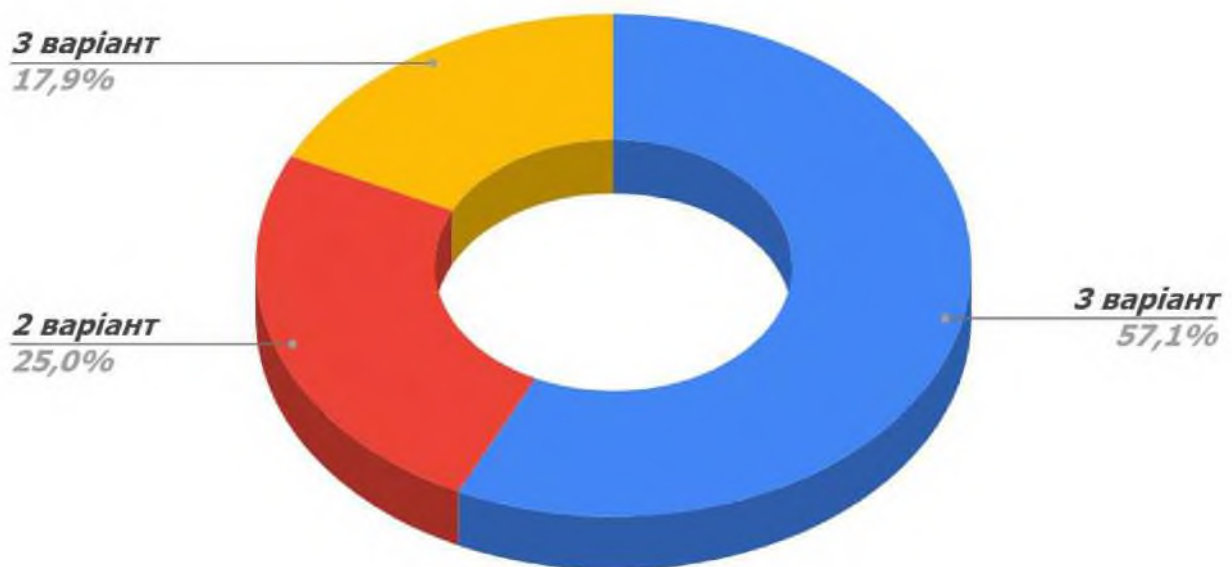

Рис. 1. Кількісний розподіл респондентів за гіпотетичними варіантами взаємодії з батьками щодо їхніх життєвих перспектив (n=28)

Щодо змістового аналізу проведених інтерв'ю, відповідно до відповідей респондентів, також були з'ясовані окремі тенденції щодо ролі батьків у формуванні життєвої перспективи особистості респондента.

Так, більшість респондентів (21 респондент, 75%) зазначили, що батьки повпливали на узагальнене бачення життєвої перспективи особистості значним чином. Респонденти часто зауважували, що те, як вони на даний момент бачать своє майбутнє та життєві перспективи знаходиться у прямопропорційній залежності із баченням батьків свого майбутнього в юності, їхньою ціннісно-моральною орієнтацією, філософсько-етичним баченням життя, життєвими принципами та переконаннями батьків. Часто респондентами наводились приклади з дитинства, коли якась подія чи ситуація створила певний принцип у баченні майбутнього, що зберігається і до сьогодні.

Близько 82% респондентів зазначили, що мали хоча б кілька разів конфлікти з батьками щодо картини власної життєвої перспективи. Це у свою чергу може свідчити про важливість та багатогранність поглядів різних поколінь родини на проблему формування життєвої перспективи юнаків.

Орієнтовно в 25% респондентів були схильності до бунтарських настроїв проти власних батьків щодо бачення майбутнього юнака. Тут можна часто простежувати демонстративність таких проявів, коли юнаки навмисно обирають шлях супротиву батькам, оскільки хочуть таким чином показати свою самостійність чи незалежність у прийнятті подібних рішень. Такі явища можуть бути спричинені проявами у юнака особливостей поведінки ще з попереднього підліткового віку.

У 35% респондентів зазначалось, що батьки часто були схильні до нав'язування їм своєї позиції щодо бачення життєвої перспективи, спираючись на власний досвід, популярність певної професійної сфери, власні бажання, що часто могли бути нереалізованими у житті самих батьків, особливості культури та менталітету регіону, де проживає сім'я.

53% респондентів зазначили, що у певній мірі бачення їхньої життєвої

перспективи схоже у окремих аспектах на життєвий шлях та бачення життєвої перспективи батьками у віці їхньої юності, що підкреслює наявність родової причинності життєвої перспективи у юнаків.

Для з'ясування можливої кореляції рівня сили впливу батьків на формування життєвої перспективи юнаків та рівня загальної осмисленості життя (як здатність юнака формулювати чітке розуміння власних цілей, цінностей, життєвих орієнтирів та напрямків розвитку; важливою складовою цього є самоусвідомлення, здатність оцінювати свої інтереси та потреби, а також бачити довгострокові перспективи для свого розвитку), нами була проведена методика сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО).

У даному випадку ми розглядали декілька **рівнів осмисленості життя самими юнаками:**

- Низька осмисленість життя: Юнаки з низьким рівнем усвідомленості можуть більше піддаватися впливу батьків, бо не мають чітких орієнтирів і прагнень. Вони схильні покладатися на зовнішні фактори, що обумовлює їхній життєвий шлях значною мірою залежним від родинних переконань та очікувань. В таких випадках, навіть якщо батьки не нав'язують конкретні рішення, їхні погляди будуть мати значний вплив на вибір життєвого шляху юнака. Так, наприклад, він може легко дозволити батькам визначати його життєвий шлях, вибір професії та соціальні ролі. Його невизначеність і відсутність чітких цілей можуть змусити його більше слухати зовнішній вплив, зокрема родинні очікування, що може призвести до більш пасивного прийняття рішень, іноді навіть без особливих сумнівів.

- Висока осмисленість життя: Юнаки, які мають високий рівень осмисленості, чітко усвідомлюють свої життєві цілі та переконання. Вони більше незалежні в ухваленні рішень, проте можуть бути відкритими до порад і рекомендацій батьків, оскільки розуміють важливість досвіду старших. Такий юнак поєднує власні прагнення з думками батьків, зберігаючи при цьому свою

індивідуальність та самостійність у виборі шляху. Така особистість здатна приймати рішення відповідно до своїх внутрішніх орієнтирів. Навіть якщо поради батьків зводяться до певних професійних чи соціальних шляхів, він враховує їхній досвід, але, зрештою, робить вибір, який найкраще відповідає його власним переконанням і інтересам. Тому, хоча вплив батьків залишається значним, він не визначає напрямку розвитку повністю.

А також визначався рівень впливу батьків на формування життєвих перспектив юнаків:

Сильний вплив батьків: У ситуаціях, коли вплив батьків є домінуючим, їхні поради і вказівки можуть значно формувати вибір юнака. Це часто трапляється в разі, коли у молодого людини немає власних життєвих орієнтирів або вона не має достатньо ресурсів для самостійного прийняття рішень. Юнак, який покладається на батьківські установки, може обирати професії чи соціальні ролі, відповідні батьківським уявленням про успіх і щастя.

Слабкий вплив батьків: Якщо юнак має високий рівень осмисленості, його взаємодія з батьками буде більш збалансованою. Він здатний слухати поради, але обирає самостійно, ґрунтуючись на своїх переконаннях і життєвих цілях. Для такого юнака важливо зберігати власну автономію, хоча він все одно враховує досвід батьків, що дозволяє йому вибудовувати більш гнучку й адаптивну стратегію розвитку.

У результаті опрацювання та аналізу отриманих емпіричних даних була зафіксована прямопропорційна залежність між рівнем загальної осмисленості життя та рівнем сили впливу батьків на формування життєвих перспектив особистості юнаків. Відповідно до проведених інтерв'ю у респондентів, у яких батьки активно нав'язували своє бачення майбутнього юнака, стабільно простежується більш низький рівень загальної осмисленості життя, ніж у його ровесників, де взаємодія з батьками щодо життєвих перспектив мала більш конструктивний та рекомендаційний характер. Це можна підтвердити фактом, коли усі респонденти, яких ми раніше віднесли до умовно першого варіанту

взаємодії з батьками щодо бачення життєвої перспективи юнака, згідно з гіпотезою, мали низькі показники загальної осмисленості життя (низький та середній рівень), в той час як респонденти умовно третього варіанту продемонстрували значно вищі показники (середній та високий рівень загальної осмисленості життя). Відтак можна стверджувати, що рівень загальної осмисленості життя юнака тісно пов'язаний із рівнем сили впливу батьків на формування життєвої перспективи та способу взаємодії щодо цієї проблематики батьків з юнаком.

Результати по респондентах показали наступну картину в загальному (див. табл. 1).

Таблиця 1.

**Розподіл результатів тесту СЖО за рівнями загальної осмисленості життя,
% (n=28)**

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Середнє значення по респондентах	9,9	66,0	23,1

Також одним із аспектів нашого дослідження методом інтерв'ю було з'ясування наявності проявів родового сценарію у картині життєвої перспективи та прогнозування майбутнього юнаків, зокрема можливих спадкових захворювань.

Так, більша частина респондентів не зазначила наявності такого аспекту у плануванні свого майбутнього. Проте була частина юнаків, які стикалися із таким явищем у своїй родині. Зокрема, 35% зауважили, що з високим рівнем ймовірності у їхній життєвій перспективі можливий розвиток спадкових захворювань, які простежувались у різних представників старших поколінь одного роду. Так, респонденти зазначали такі захворювання як варикозне

розширення вен, сечокам'яну хворобу нирок, нефрит, холецистит, хвороби суглобів та опорно-рухового апарату.

Така ситуація може вказувати на те, що родові традиції, сімейні очікування та сценарії мають обмежений вплив на життєвий шлях сучасних юнаків. Це означає, що молодь все частіше орієнтується на особисті прагнення та вибір, а не на відтворення традицій або виконання ролей, що були характерні для попередніх поколінь.

Причиною цього може бути зміна соціальних умов, посилення індивідуалізму, а також глобалізація, що відкриває нові горизонти для самовираження та професійного розвитку поза межами родинних очікувань.

Високий рівень самостійності у виборі майбутнього свідчить про те, що юнаки мають більше можливостей для розвитку своїх інтересів і досягнення особистих цілей без значного впливу родини. Це вказує на загальну тенденцію до підвищення значення індивідуального вибору, здобуття освіти та розвитку кар'єри за власним планом, з доступом до різноманітних ресурсів і можливостей, які не обмежені родовими традиціями.

Такий підхід також може бути зумовлений широкими можливостями для отримання знань, доступом до новітніх технологій та підтримкою глобальних трендів у розвитку молоді.

Більшість юнаків не вказує на сильний вплив родових традицій у таких важливих аспектах, як вибір професії чи соціальна роль, і зазначають лише спадкові хвороби як єдиний елемент, що передається з покоління в покоління, це може свідчити про зменшення значущості родових моделей. Це також може бути наслідком ослаблення традиційних зв'язків у родині, особливо в умовах змін у соціальній структурі та розвитку нових сімейних моделей, де більше уваги приділяється емоційним та психологічним аспектам, ніж соціальним чи професійним зобов'язанням.

Коли юнаки не відчують потреби інтегрувати родові сценарії в своє бачення майбутнього, це може означати, що для них не існує необхідності

слідувати за родинними або соціальними стереотипами, що панували в

попередніх поколіннях. Така позиція може бути результатом сучасних соціокультурних тенденцій, де підвищується цінність індивідуального розвитку, самовизначення та свободи вибору, що дозволяє молоді будувати свої життєві перспективи без обмежень, пов'язаних з традиційними родовими уявленнями.

Ослаблення родових традицій та сценаріїв також може бути результатом глибоких соціокультурних змін. Процеси індустріалізації, урбанізації та глобалізації створюють умови для розвитку індивідуалізму, що призводить до ослаблення ролі родинних традицій у формуванні життєвих орієнтирів. Юнаки, особливо в умовах глобального інформаційного простору, мають доступ до широкого спектра можливостей та культурних моделей, що дозволяє їм визначати власні перспективи без сильного впливу родових стереотипів.

Зміни в родинній структурі, такі як посилення ролі неповних сімей, зміни у гендерних ролях, а також більша участь жінок у професійному житті, можуть зменшити схильність юнаків сприймати себе як продовжувачів родових справ або спадкоємців певних соціальних ролей. Соціальний контекст стає орієнтованим більше на індивідуальність, ніж на соціальну належність до певної родини чи традиції.

Сучасне суспільство відкриває для юнаків великі можливості для самостійного вибору життєвого шляху, професії та особистих цілей. Завдяки високому рівню доступу до освіти, інформації та кар'єрних можливостей, вони можуть базувати свої вибори на власних інтересах, а не на традиціях родини. Це свідчить про високий рівень самостійності, коли молодь орієнтується на власні переконання, здобуті знання та сучасні можливості.

Юнаки, які мають високий рівень самосвідомості та осмисленості, часто не відчують необхідності жити за родовими сценаріями, оскільки їхнє розуміння сенсу життя формується на основі особистих переконань і прагнень. Навіть якщо родина намагається нав'язати певні ідеї або професійні орієнтири, ці поради

можуть бути сприйняті, проте юнаки не відчують зобов'язання слідувати за ними.

Сьогодні багато юнаків не відчують сильного тиску родових традицій при виборі професії. Різноманітність галузей, наукових напрямків і технічних можливостей дає молоді більше свободи у виборі кар'єри, що може не бути пов'язаним із професіями, традиційно передаваними в родині. Якщо раніше в родинях була поширена практика передавання професій від покоління до покоління (наприклад, сімейні лікарі, юристи, бізнесмени), сьогодні молодь часто обирає шляхи в креативних, технологічних або наукових сферах.

Юнаки активно шукають нові можливості для самовираження через творчість, інновації чи непопулярні на перший погляд кар'єри. Вони більше орієнтуються на нові тренди та інноваційні можливості, аніж на вибір професії, яка була вибрана родиною чи передана через покоління.

Якщо більшість опитаної молоді не виявляють проявів родового сценарію у своєму життєвому плануванні, це може вказувати на те, що родові традиції більше не визначають їхнє ставлення до життя. Вони орієнтуються на власні принципи та потреби, де родина має переважно емоційну роль, а не визначає їхнє життя чи кар'єрні орієнтири. Родове походження або соціальний статус більше не мають значного впливу на формування життєвих цілей.

Зміна ставлення до родових стереотипів може свідчити про трансформацію ролі родини в житті юнаків. Сучасні родини фокусуються на наданні емоційної підтримки, а не на нав'язуванні певних моделей поведінки чи кар'єрних виборів. Родина більше виступає як опора, ніж як джерело соціальних чи професійних норм.

У сучасному глобалізованому світі, де можливості для доступу до інформації та нових шансів значно зросли, багато юнаків відчують себе частиною світового суспільства, а не лише частиною локальних чи родових традицій. Технології, соціальні мережі, доступ до міжнародної освіти та кар'єрних можливостей дозволяють молоді формувати свою ідентичність та

життєві перспективи поза межами родових або національних обмежень.

Більшість юнаків має тенденцію до індивідуалізації своїх життєвих орієнтирів, що веде до зменшення впливу родового сценарію. Вони орієнтуються на власні інтереси, переконання та можливості, що дозволяє їм більше акцентувати увагу на особистому розвитку та самореалізації.

Родина вже не є основним джерелом життєвих орієнтирів. Сучасна молодь орієнтується на здобуття освіти, побудову кар'єри та особистісний розвиток, при цьому родина виступає переважно як емоційна опора, а не як джерело соціальних чи професійних норм.

Сучасні юнаки мають значно більшу свободу у виборі свого життєвого шляху, що дозволяє їм реалізовувати себе в різних сферах: професійній, творчій, соціальній тощо. Це веде до формування нових моделей життєвих перспектив, поза межами родових обмежень.

Якщо єдиним аспектом родового сценарію, що зберігається актуальним, є спадкові хвороби, це може свідчити про те, що родина зосереджена більше на фізичному здоров'ї та спадкових факторах, а не на культурних чи соціальних орієнтирах.

Загалом, юнаки на сучасному етапі переживають період активного самовизначення, коли родові традиції та сценарії більше не визначають їхній життєвий шлях. Вони орієнтуються на власні інтереси, цілі та прагнення, надаючи менше значення тому, що було запропоновано попередніми поколіннями. Це свідчить про високий рівень соціальної мобільності, де молодь має можливість формувати свої перспективи, орієнтуючись на сучасні тренди та індивідуальні прагнення. Одночасно це вказує на ослаблення ролі традиційних родових шаблонів у формуванні життєвих орієнтирів нового покоління.

ВИСНОВКИ

1. В історичному аспекті погляди на проблему життєвих перспектив особистості у психології можна умовно поділити на два основні підходи: особистісний та соціальний. Так, представники особистісного розглядали

життєву перспективу як одне із новоутворень віку пізньої юності на рівні з професійним самовизначенням та життєвими планами, а представники соціального – як явище, що розвивається під впливом середовища життя людини та соціуму в цілому.

2. Життєва перспектива особистості – збірна картина бачення людиною свого майбутнього, її життєвих планів, мрій, завдань та цілей, що їх людина прогнозує у близькому та далекому майбутньому, що упорядковані відповідно до часової вісі та лінії життєвого часу людини. Життєва перспектива формується як одне із центральних новоутворень віку юності, відповідно до сприятливої соціальної ситуації розвитку.

3. Роль батьків у формуванні життєвої перспективи юнака часто є однією із визначальних та у випадку неконструктивної взаємодії може призводити до конфліктних ситуацій у сім'ї та погіршення стосунків батьків з юнаками.

4. Рівень сили впливу батьків на формування життєвих перспектив особистості високо корелює із загальною осмисленістю життя юнаків. Юнаки, яким батьки часто нав'язували певне бачення їхньої життєвої перспективи, схильні до більш низької загальної осмисленості життя.

5. Взаємодію юнака з батьками щодо бачення його життєвих перспектив можна поділити на три варіанти взаємодії: юнак безконфліктно погоджується із батьківським баченням його життєвої перспективи; юнак навмисне старається формувати власну життєву перспективу іншою від бачення батьків, проявляє бунтарські настрої; юнак прислуховується до батьківської думки щодо його життєвих перспектив, проте формує їх відповідно до власного бачення та бажань.

6. Проведене емпіричне дослідження засвідчило, що для більшості сучасної молоді родина і сім'я, модель батьківських взаємовідносин відіграють важливу роль у побудові життєвого шляху і вони намагаються прийняти їх зразки у своє життя. Але, все ж сучасна молодь значно відрізняється від своїх попередників. Вона більш самостійна, спрямована на досягнення власних цілей,

інтегрована у суспільні процеси та автономна у виборі як професійної спрямованості, так і особистого життя. Юнаки простіше ставляться до сімейних цінностей та традицій, хоча вони і залишаються важливою частиною їхнього життя.

7. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у більш ґрунтовному та глибокому вивченні проблематики життєвої перспективи особистості юнаків, ролі батьків та родового сценарію у їх формуванні, особливостей цього процесу, а також розгляду їхніх психотерапевтичних аспектів; у вивченні життєвих перспектив особистості та чинників їх формування у контексті інших вікових етапів розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. К.: „ППП”, 2005. 307 с.
2. Александрова О. Ф. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2012. № 1 (17). С. 92–95.
3. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2009. Вип. 4. С. 23–30.
4. Балл Г.О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. Соціальна психологія. 2005. № 1. С. 3-13.
5. Банах В. А., Банах Л. С. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2016. № 64. С. 13–21.
6. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
7. Беленька Г. В. Здоров'я дитини –від родини. К.: СПД Богданова А. М. 2006. 220с.
8. Бортнюк Т., Бахомент С., Найт Н. Теоретичні основи формування моральних цінностей сучасної молоді в сім'ї. Інноватика у вихованні. Випуск 13. Том 1. 2021. С. 112-123.
9. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2001. Т. III. Ч. 4. С. 2024.
10. Вікова і педагогічна психологія : навч. посібник / Скрипченко О. В., Долинська Л. В. та ін. – 2-ге видання; Рек. МОН. К. : Каравела, 2009. 400 с.
11. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. Соціогуманітарні проблеми людини. 2006. № 2. С. 192–203.

12. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. К.: Наукова думка, 1988. 143с.
13. Єрмаков І.Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики : практико зорієнтований посібник. / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков. К.: Освіта України, 2007. 212 с.
14. Жданов І.О. Сімейні цінності та розвиток інституту сім'ї – питання національної безпеки України. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/zhdanov/5c794590b5245/>
15. Жулинський М. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри.К.: Наукова думка. 2010. 560 с.
16. Зазимко О. Формування життєвих цінностей у юнацькому віці: 208 психологічні особливості. Вісник КНТЕУ. 2012. № 4. С. 89–104.
17. Збірник психологічних тестів <https://www.italiasposato.it/services/psychodiagnostic-tests/>
18. Ільїна Ю. М. Ментальні моделі особистості: теоретичний аналіз. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2003. С. 152–157.
19. Калініченко А. Роль ціннісних орієнтацій у самовихованні студентської молоді. Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна. Львів, 2006. № 21(1). С. 175–181.
20. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2016. Випуск 4. С. 41–45.
21. Кияшко Д. Ю. Життєві цінності в юнацькому віці: результати емпіричного дослідження. Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. К., 2009. Т. XIV. Ч.2. С. 158–167.
22. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). К. : Стилос, 2000. 336 с.

23. Костюк Г.С. Загальні закономірності онтогенезу людської психіки. Вікова психологія. К., 1976. С.28 – 52.
24. Корчікова Інна Вікторівна. Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис..... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. В. Корчікова ; наук. керівник В. А. Чернобровкіна ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2014. - 21 с.
25. Левенець А.Є. Місце родинних цінностей у системі смислотворчих конструктів української молоді. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка К., 2001 Т. III, Ч. 4. С. 101-106.
26. Лібанова Е. М., Аксьонова С. Ю., Бялковська В. Г. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку: монографія. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
27. Максименко С.Д. Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2.12. С. 5-13.
28. Мартынюк И.О. Жизненные цели личности : понятие, структура, механизмы формирования. К. : Наукова думка, 1990. 318 с.
29. Москалець В.П. Психологія особистості. Навчальний посібник. К.: Видавництво «Центр учбової літератури», 2013. 262 с.
30. Муляр Н. Актуальні проблеми сучасної української сім'ї у контексті морально-етичного виховання. Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 16. С. 359–364.
31. Ноур А. М. Українська сім'я у сучасному соціумі: реалії і тенденції. Український соціум. 2002. № 1. С. 104–110.
32. Оксамитна С. Динаміка сімейного стану та складу сім'ї. Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М.

Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. С. 73 – 80

33. Особа О. Нівеляція сімейних цінностей як прояв культури постмодернізму. Молодь і ринок, 2012. № 12. 128 с.

34. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.

35. Процик, І., Ясінська, Т., & Грибик, М. . Проблеми вибору професії та працевлаштування молоді. Молодий вчений, 2019. 10 (74), 722-727.

<https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-150>

36. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. С. 472.

37. Психотерапевтичний практикум. Випуск 1. Класичний психоаналіз. Редактор упорядник З. С. Карпенко. Івано-Франківськ: Гостинець, 2004.

38. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 127 с.

39. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. Посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Рек. МОН. К. : Академвидав, 2005. 360 с.

40. Римаренко І. В. Зміна шлюбно-сімейних відносин в Україні. Науковий огляд. 2019. Т. 6. № 59. С. 28–44.

41. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук, 2015. 136 с.

42. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: ДП Спеціалізоване видавництво "Либідь", 2003. 376 с.

43. Титаренко Т. М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. Соціальна психологія. 2008. №6 (32). С. 3-11.

44. Фальова О. Психологічні проблеми сучасної сім'ї. InterConf,(39). 2021. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/7945>

45. Фурман А.А. Аксіологічні засновки смисложиттєвих орієнтацій особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2020. № 4. С. 19–25.

46. Чепелева Н.В. Особистий досвід суб'єкта у контексті психологічної герменевтики. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. К.: Либідь, 2006. С. 280-302.
47. Adler A. The Individual Psychology of Alfred Adler (H. L. Ansbacher & R. R. Ansbacher, Eds.). New York: Basic Books.1956.
48. Bernt E. Games People Play / пер. з англ. К. Меньшикової. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 256 с.
49. Charles Parsons Some remarks on Talcott Parsons's family. In: Journal The American Sociologist. Vol 35, Nr 3, Sept 2004. P.p. 4-22
50. Freud S. The dynamics of transference. Standard edition. V. 12. London: Hogarth. 1966. P. 97-108.
51. Lewin K., and Dorwin Cartwright (Ed.) Field theory in social science. New York: Harper. 1951.
52. Merton R. K. The Travels and Adventures of Serendipity: A Study in Sociological Semantics and the Sociology of Science. 1956.
53. Schwartz S. H. A theory of cultural value orientations: Explication and applications. Comparative Sociology. 2006. No. 5. P. 137–182.
54. Nuttin J. Psychoanalysis and personality. A dynamic theory of normal personality: Transl. N. Y.: Sheed & Ward, 1953. 310 p.